

Ганна Носова

ІДЕНТИЧНІСТЬ І СЕМАНТИКА ЕТНІЧНОСТІ

Дослідження підставин семантичної структури етнічності має на увазі дослідження яким чином знаково-символічна природа культури об'єктивується та суб'єктивується в психосемантиці суб'єктивного досвіду. Бо ж засвоєння значень, смислів, культурних еталонів і традицій власне і формує психосемантику етнічності. Але чи саме цей пласт культури складає її ідентичність? Адже, як показують дослідження, будь-які значення, символи, культурні традиції з часом трансформуються та зазнають змін. Що в такому разі є глибинним центром етнічності? Ним є певне уявлення, почуття спільності, механізм її самоконструювання – висуває припущення автор. Внутрішній образ етнічності, те, що залишається незмінним за всіх трансформацій «ззовні» проявляється як механізм захисту спільності від інших, «чужих» груп. Таким чином, шляхом «усіяких репресій» етнічність захищає себе від «чужих змістів» відповідно до вимог панівних культурних зразків.

Ключові слова: етнічність, семантика, ідентичність, спільність, культура, значення, смисли, границі етнічної групи, культурний центр.

Hanna Nosova

IDENTITY AND SEMANTICS ETHNICITY

Research grounds of ethnicity semantic suggest investigation symbolic nature of culture and it's objectified and subjectivized in psychosemantics of subjective experience. Mastering of values, meanings, cultural standards and traditions actually generates psycho semantics ethnicity. But does this system consist identity? Studies show that any of the values, symbols, signs, over time, transformed and changed. What then is the deep center of ethnicity? Author suggests that is a particular idea, a sense of community, the mechanism of its self-construction. The forms of community protection mechanisms against other «foreign» groups remains the same for all the transformations and consist an «internal image» of ethnicity. By all kinds of repression ethnicity protects itself from «foreign content» in accordance with the requirements of the prevailing cultural patterns.

Key words: identity, ethnicity, semantics, identity, community, culture, values, meanings, ethnic group boundaries, cultural center.

Ганна Носова

ИДЕНТИЧНОСТЬ И СЕМАНТИКА ЭТНИЧНОСТИ

Исследование оснований семантической структуры этничности предполагает исследование каким образом знаковая символическая природа культуры объективируется и субъективируется в психосемантике субъективного опыта. Освоение значений, смыслов, культурных эталонів и традиций собственно и формирует психосемантику этничности. Но именно ли этот пласт культуры составляет ее идентичность? Ведь, как показывают исследования, любые значения, символы, знаки, со временем трансформируются и изменяются. Что, в таком случае составляет глубинный центр этничности? Это определенное представление, чувство общности, механизм ее самоконструирования – предполагает автор. То, что остается неизменным при всех трансформациях и составляет «внутренний образ» этничности, который внешне проявляет себя в виде механизмов защиты общности от других, «чужих» групп. Путем всевозможных репрессий этничность защищает себя от «чужих содержаний» в соответствии с требованиями господствующих культурных образцов.

Ключевые слова: этничность, семантика, идентичность, общность, культура, значения, смыслы, границы этнической группы, культурный центр.

Розуміння етнічності нерозривно пов'язане з розумінням усієї культури, тому життя етнічності неможливо розглядати поза соціального, історичного, культурного та інших контекстів. Саме тому феномен етнічності визначається багатозначністю та варіативністю та знаходиться під прицілом різних наук – етнографії, психології, культурології, філософії тощо. У такому разі, якщо етнічність визначається соціально-культурним контекстом, культурою як знаково-символічною системою, погодимося з тим, що «об'єктивна» семантика при більш уважному погляді постає психосеміотикою та психосемантикою чи то індивіда, групи тощо і навпаки. І дослідження підставин психосемантичної структури етнічної свідомості має на увазі дослідження культури, того як утворюється все багатоманіття значень, символів, сенсів, артефактів. Одним словом, дослідження образу світу, образу себе, інших і того, як ця знаково-символічна природа (семантика культури) «об'єктивується» та «суб'єктивується в психосеміотиці суб'єктивного досвіду».

Більшість психологів вважають психосемантику індивідуальною системою значень та знаків. В. Ф. Петренко вважає, що завданням психосемантики є реконструкція індивідуальної системи значень, крізь призму якої відбувається сприйняття суб'єктом світу, інших людей, самого себе, а також вивчення її генезису, будови й функціонування. Психосемантика, на думку автора, досліджує різні форми існування значення в індивідуальній свідомості (образи, символи, комунікативні й ритуальні дії, а також словесні поняття) [1, с. 3]. У гносеологічному плані ця дисципліна стоїть на засадах конструктивізму, бо трактує психічне відображення як моделювання образу світу за допомогою аксіологічних, ціннісних компонентів. Дослідниця О. М. Лозова [2] під психосемантикою розуміє об'єктивований вимір суб'єктивного змісту свідомості, а психосеміотику розцінює як знаково-символічну природу етносоціокультури, як те, що змістовно наповнює етнічну свідомість.

У будь-якому разі як психіка, так і світ виявляються опосередкованими значеннями та знаками. Що таке значення в психосемантиці? Традиційно вирізняють кілька видів значень. Референте значення – це те, про що говорять, коли кажуть про предметне значення «знаку» – те, що стоїть за знаком чи символом. Як синонім референтного значення часто вживають денотативне, або функціональне значення (Дж. Брунер) [3] таке значення, що підпорядкування вимогам контексту в якому використовується. Найчастіше визначають значення через систему логічних зв'язків, як результат логічного висновку. У такому разі йдеться про категоріальне значення, що виникає в результаті виділення та узагальнення ознак предмету та зарахування на підставі цього його до певної категорії, що і становить власне значення, «узагальнене відображення предметного змісту становить значення слова» [4, с. 48].

Але за словом, знаком, символом стоїть не лише предмет або явище, не лише функція його використання, але й ціла мережа образів, смислів. Комплекси асоціативних значень, які мимоволі виявляються під час сприйняття такого слова, визначають його семантичне поле і становлять його конотативне значення. Часто саме конотативне значення, тобто афективно-чуттєве забарвлення значень виходить на перший план для більшості дослідників, особливо якщо йдеться про дослідження етнічної психосемантики. Причина цього в тому, що конотативне значення найближче стоїть до особистісного, індивідуального смислу, бо нерозривно пов'язане з мотивами, цінностями, установками індивіда, групи і проявляється у формі емоційного забарвлення того або іншого об'єкта чи явища для індивіда, найчастіше в неусвідомлених установках.

Отже, кожна людина, група знаходить дійсність (представлену у формі понять, знань, навиків, умінь, норм поведінки та ін.) «готовою», такою, що вже склалася на певному етапі розвитку культури. За допомогою усталених норм та парадигм сприйняття предмет, явище приписують до певного класу, категорії предметів. Суть категоризації якраз і полягає в «приписуванні» різним речам та явищам еквівалентності, в об'єднанні предметів, подій та людей у класи і реагуванні на них залежно від приналежності до різних класів. У широкому значенні проблема категоризації постає як проблема розуміння.

Тобто вихідні значення задаються суб'єктові у вигляді надіндивідуальних, суспільних форм, які суб'єкт перетворює в індивідуальні за допомогою парадигм сприйняття відповідно до наявної в суспільній свідомості «еталонів». Такими «еталонами» є не лише мова, але й усі знакові системи, етнічні символи, образи, смисли.

Що смисли відрізняються від значень, зазначав ще німецький логік Г. Фреге [5]. «Значення» слова відображає загальноприйняте, на його думку, означення того чи інакшого об'єкту чи явища, а смисл – розуміння цього предмету. Смисл детермінований не лише словом чи значенням, які його виражають, бо залежить від усього культурного контексту в якому знаходиться, історії суб'єктивного досвіду тощо. Взагалі дослідження процесів розуміння традиційно пов'язують із феноменом контексту – буква швидше сприймається в слові, значення слова легше вичленовується в реченні, зміст якого вкладено в текст. Смисл виводиться скоріше із підтексту, а не із контексту. Власне, процес осмислення можна розглядати як включення значення у внутрішній контекст, пошук та вибір потрібного значення з багатьох ймовірностей.

Згадана схема є ключовою для процесів розпізнавання (ідентифікації) образів, розуміння слів і різноманітних символів, а також для аналізу й синтезу інформації, оскільки за допомогою об'єднання значень у групи та категорії, «надання» значень та під впливом ціннісних установок, неусвідомлених та усвідомлених установок, прийнятих норм, стратегій сприйняття та дії і відбувається будь-яке означення та осмислення.

Смисл є таким самим наслідком діяльності як і значення, але сформованим під впливом мотивів. Разом із значенням смисли становлять текст культури – систему «напрацьованої» історичним досвідом інформацію за допомогою якої спільність людей «розуміє» навколишній світ та своє при-

значення в ньому. І тут можна говорити про заглиблення в рівні смислу – про прямий та непрямий смисл, прихований смисл і т. п. Наприклад, ритуал поведінки може мати явний смисл, що належить до цілей ритуалу та повністю усвідомлюється виконавцем, латентний смисл, що знаходиться на межі свідомості суб'єкта та прихований смисл, пов'язаний із семантичними параметрами культурних символів тощо.

Через це семіотика культури і не співпадає з її буттям, так би мовити «мовою» культури – знаки та образи культури не можуть у повному об'ємі виразити її зміст, який не піддається однозначному вираженню. Природа значень цього не дозволяє, як би культура не намагалась це зробити – ми можемо використовувати одне й те саме значення для вираження різних смислів і, навпаки, – один і той самий смисл може знайти своє вираження в різних значеннях. Ось тут, напевно, і криється «незрозумілість» чи навіть недосяжність пізнання культури, що і відкриває поле для феноменології культури та символізму. Будь-яка мова, система значень містить у собі протилежні підстави, котрі не дозволяють вичерпно описати реальність – доводить Курт Гедель у теоремі про «неповноту» буття [6]. У будь-якому випадку набір знаків, образів, значень культури завжди обмежений щодо всього багатоманіття явищ, які вони відображають, що і складає «текст» культури.

Крім того, що значення та смисл не можуть співпасти, так би мовити, «за визначенням», «недорозуміння» культури виникає в процесі її засвоєння, індивідуального осмислення та означення – бо ж будь-яка інтерпретація перетворює та «викривляє», спотворює зміст на свій манер. Закріплюється цей текст (значення та смисли) у мові, означається індивідом не лише за допомогою формалізації, спрощення та перетворення, але й за допомогою метафоризації, теж перетворення, що приводить до того, що означаюче починає панувати над означаючим. Згадана ситуація посилюється під час перебудови інформації (значення) з однієї мови на іншу, при чому спотворення виявляється тим виразнішим, чим більше різняться принципи означування в цих мовах.

Тобто будь-яке розуміння в будь-якому разі спрощує чи перетворює культуру, проговорити чи зрозуміти текст означає його змінити. Розуміючий завжди володіє певним уявленням про те, що він розуміє, завжди в очікуванні свого конкретного смислу та інтерпретує знаки відповідно до власних уявлень, що спотворюють загальноприйнятий смисл та значення. «Особистісні конструкти», за словами Дж. Келлі, власні уявлення визначають ставлення людини до світу, сприйняття й оцінку різного роду об'єктів та явищ навколишнього світу. Така сама ситуація і з груповими, в тому числі, етнічними конструктами [7].

«Неповнота» пізнання буття створює і доступ, точніше його відсутність до тексту культури в окремих груп чи індивідів, через те, що соціальна група, що знаходиться при владі, може «не допускати» іншу до «привласнення» систем значень.

Дослідниця етнічної психосемантики О. М. Лозова [8] вважає, що етнокультурне сприйняття тексту культури організується перцептом, який є образом світу, певним культурним кодом із визначеною системою мотиваційних та ціннісних компонентів. Цей перцепт і визначає позицію елемента в складі «етнічної» свідомості. Перцепт, культурний код чи «центральна культурна тема» (С. Лур'є) [9] асимілює, вбудовує у світ етнічності універсальний образ світу. Але якщо він, цей світ не вбудовується в наявний, налагоджений суб'єктивний образ індивіда, чи спільності, в те, як вони бачить себе та інших, одним словом, не узгоджується з їх картиною світу, суб'єкт змушений переходити на такі рівні сприймання, до яких він «звик», апелювати до звичних картин світу, задіяти «звичні», зрозумілі минулі константи свідомості, віднаходити нові парадигми пояснення. Таким чином, значення стають своїми, «дешифруються» в смисли, а знаки, наприклад, набувають символічного значення.

Це що стосується «механізму» утворення етнічної ідентичності, системи етнічних значень. А що складає, так би мовити, сам зміст етнічної семантики? «Ззовні» етнічна ідентичність відрізняється від іншої етнічності системою «власних» знаків та символів, власне етнічною символікою – одягом, традиціями, ритуалами, зразками поведінки та моральними цінностями. Тому, на думку Георга де Воса, етнічна ідентичність може бути визначена через використання нею «елементів культури в якості суб'єктивних символів та емблем, що відрізняють її від інших груп» [10, с. 17]. Етнічна група може бути визначена як «група людей, що сама себе усвідомлює, притримується спільних традиційних установок, які не поділяються іншими групами, з якими вона контактує» [11]. Для Фред Ріггса «етнічність є властивістю, яка належить тим, хто визнає себе членом такого суспільства. Це суспільство володіє загальними культурними рисами, зокрема спільними предками та загальною історією; згадана властивість проявляється в результаті взаємодії з членами більш широкого суспільства, з іншими культурними рисами» [12, с. 88]. Але через те, що будь-які риси та ознаки з часом змінюються або взагалі втрачаються, не можна визначати етнічність на підставі переліку ознак та властивостей. Тому Фредерік Барт, наприклад, і визначає етнічну групу спираючись на кордони, якими група себе окрес-

лює. «Культурні риси, які означають цю границю можуть змінюватися, культурні характеристики членів (етнічних груп) також трансформуються; організаційні форми групи – і ті змінюються, і лише факт постійної дихотомії між членами групи та «зовнішніми» дозволяють нам визначити (етнічну) спільність та дослідити культурні форми та змісти [13, с. 14]. Отже, виходить, що границі групи визначаються лише приписуванням себе та інших до цієї групи, власне «проголошенням» себе членом групи, а за цим уже слідує прийняття чи демонстрація групових етнічних рис та символів. Саме тому етнічність і є уявною [14], бо визначається насамперед представленням, уявленням себе не такою спільністю як інші, так би мовити, в протилежність іншим – ми такі то, не такі як вони. Тобто ідентичність етносу, його «культурний центр» складає певна погодженість дій членів спільності, яка спирається на етнічні символи, значення та еталони, проявляє себе зовні в різноманітних стереотипах, ритуалах, різноманітних формах культурної традиції. Зміни зовнішніх умов існування етносу ведуть до модифікацій традиції. Однак під час усіх трансформацій залишається незмінним певний культурний центр, певний образ спільності самої себе. Поки він не зруйнований, етнічність зберігає власну ідентичність, як би не змінювались зовнішні форми її вираження.

Цей глибинний образ етнічності, визначаючи її місце у світі насамперед через протиставлення іншим спільностям, є деяким несвідомим комплексом уявлень, який забезпечує стабільність ідентичності та її активність в світі. Цей комплекс складається із смислів, що визначають самоідентифікацію групи, організацію в результаті добровільного прийняття, визнання індивідуального членства в цій групі і не прийняття іншої «чужої» групи. Прийняття створює самоідентифікацію, а неприйняття – протиставлення себе іншим групам. Як зазначав У. Хобсбаум, «етнічність – це заготовлений спосіб вираження реального смислу групової ідентичності, який пов'язує членів (групи), тобто «нас», щоб підкреслити відмінність від «них» [15, с. 4]. Поняття «образ світу» на відміну від психосемантичної структури групи вирізняє не лише значення, розуміння, смисли себе, інших, світу, але й ціннісні орієнтації, моральні та естетичні оцінки і ще дещо підсвідоме, що і створює уявлення, почуття спільності.

Щоб виявити зміст культурного центру, потрібно простежити процес зміни образу світу. Як свідчить історія, ряд значних змін в образі відбувається абсолютно безболісно для етносу, хоча окремі риси зовнішньо дуже важливі будуть зникати під час трансформацій. Залишатиметься лише те, що, так би мовити, ментально об'єднує етнічність, деяке, за словами Люсьєна Пая, «почуття асоціації», почуття спільності [16, с. 51].

Отже, система значень та символів утворює, так би мовити, зовнішній, видимий семантично-емоційний, наповнений смислом зміст етнічної ідентичності, але є ще неусвідомлений самою групою внутрішній порядок самоідентифікації, «внутрішній образ», що ззовні проявляється у вигляді механізмів погодженості дій членів етносу, захисту його від інших «ворожих» значень та цінностей. Це певне етнічне несвідоме, яке назовні проявляється лише у вигляді захисних механізмів, чи навіть репресії «чужого» змісту, матеріалу відповідно до вимог панівних культурних зразків етнічності. Ці захисні механізми заперечують або спотворюють реальність і діють на несвідомому рівні [17, с. 11].

Кожна культура вибудовує свою ієрархію захисту, експлуатуючи певні захисні властивості психіки. Вирізняють різноманітні типи захисних механізмів психіки, це і репресія, завдяки якій травмуючий досвід вилучається із свідомості; проекція, коли власні імпульси та мотиви проєктуються на інших; інтрекція – приписування собі рис значущого іншого; заміщення – перенесення власних почуттів та емоцій із неприйняттого з точки зору її свідомих установок об'єкта вже на легітимний об'єкт; регресію як використання групою чи людиною при зіткненні з травмуючою ситуацією способу поведінки, характерного для більш раннього періоду її розвитку; раціоналізацію – «раціональне» тлумачення конфлікту і т. п. Отже, говорити про образ, «зміст» етнічної ідентичності можна лише у значенні викладення механізму утримання цього образу в нормі. Форми захисту змісту від посягання з боку «чужого» змісту власне й утворюють глибинний зміст. Усе інше – значення, система прийнятих знаків, символів виявляється історично зумовленими, перемінними.

Література:

1. Петренко В. Ф. Введение в экспериментальную психосемантику : исследование форм репрезентации в обыденном сознании / В. Ф. Петренко. – М. : МГУ, 1983. – 176 с.
2. Лозова О. М. Психосемантика етнічної свідомості / О. М. Лозова. – К. : Освіта України, 2007. – 402 с.
3. Брунер Дж. Психология познания. За пределами непосредственной информации / Под ред. А. Р. Лурия. – М., 1977. – 412 с.
4. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М., 1976. – 212 с.
5. Фреге Г. Логика и логическая семантика / Г. Фреге. – М., 2000. – 508 с.

6. Kurt Godel Collected works, Vol. 1 : Publications 1929–1936, Oxford University Press, Inc., NYC, p. 25, 1986.
7. Келли А. Дж. Теория личности / А. Дж. Келли. – СПб. : Речь, 2000. – 249 с.
8. Лозова О. М. Психосемантика етнічної свідомості / О. М. Лозова. – К. : Освіта України, 2007. – 402 с.
9. Лурье С. В. Историческая этнология [Электронный ресурс] / С. В. Лурье. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Lyrie/65.php.
10. De Vos G. Role of Ethnicity in Social History. In: de Vos G. Romanucci-Ross L. (eds.), Ethnic Identity. Cultural Continuities and Change. Palo Alto, Calif. : Mayfield Publishing Company, 1973.
11. Там само, С. 9.
12. Riggs F. W. Ethnicity, Nationalism, Race, Minority : a Semantic / Onomantic Exersice // International Sociology, 1991, Vol. 6. – № 3, 281–306.
13. Barth F. Introduction. In: Barth Fr. (ed), Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference. – Bugex-Oslo : University Foriaget PresFys; London : George Alex and Com., 1969.
14. Андерсон Б. Воображаемые сообщества: размышления об истоках и распространении национализма / Б. Андерсон. – М. : Канон-Премм-Ц : Кучково поле, 2001. – 288 с.
15. Hobsbawm E. J. Ethnicity and Nationalism in Europe Today / E. J. Hobsbawm // Anthropology Today. – 1992. – Vol. 8. – № 1, 4-13.
16. Pye L. W. Politics, Personality, and National Building : Burma's Search for Identity. – New Haven and London : Yale University Press, 1962.
17. Hall C. S. and Lindzey G. Theory of Personality / C. S. Hall. – New York : John Wiley, 1957.

Рецензент** – кандидат філософських наук, старший викладач культурології та філософії Національного університету "Острозька академія" **М. В. Карповець